

Izvirni znanstveni članek (1.01)
 Bogoslovni vestnik 75 (2015) 2,275—285
 UDK: 159.942.3
 Besedilo prejeto: 06/2015; sprejeto: 07/2015

Tomaž Erzar

Nedovoljeno, nezaželeno in nepriznано žalovanje: analiza fenomena v luči štirih slovenskih dokumentarnih filmov o otrocih in o sirotah druge vojne

Povzetek: V prispevku je predstavljen pojem nedovoljenega žalovanja, ki opisuje okoliščine, v katerih je žalujočim s prepovedjo ali neodobravanjem preprečen normalni potek žalovanja in soočanja z izgubo. Opisana je poznejša razširitev pojma na notranje vidike žalovanja, pa tudi potek normalnega žalovanja ter dejavniki in posledice nenormalnega žalovanja pri odraslih in pri otrocih. Nenormalno žalovanje prizadetim osebam otežuje prepoznavanje potrebe po žalovanju, varno ubesedenje bolečine, dostop do sočutne medosebne opore in aktivno prizadevanje za preseganje izgube. V zadnjem delu prispevka je pojem nenormalnega in nedovoljenega žalovanja apliciran na usodo slovenskih otrok, ki so med drugo svetovno vojno ali neposredno po njej izgubili starše. Posledice takšnega žalovanja pri otrocih so prikazane z analizo in primerjavo štirih dokumentarnih filmov.

Ključne besede: druga svetovna vojna, izguba staršev, žalovanje, nedovoljeno žalovanje, motnje žalovanja, vloga žrtve, dojemanje sebe, dokumentarni film

Abstract: **Disenfranchised, Unwanted and Unrecognized Grief: Analysis of the Phenomenon based on four documentary films about Slovenian war children and orphans**

The article presents the concept of disenfranchised grief by describing the circumstances in which the bereaved face prohibition or disapproval of their grief, which in turn prevents the normal course of grieving and coping with their loss. The concept has subsequently been expanded to include internal aspects of grieving, the normal course of grieving, and consequences of abnormal grief in adults and children. Abnormal grief makes it difficult for the affected persons to identify the need for grieving, verbalize their pain in a safe interpersonal environment, access compassionate support and become engaged in efforts to overcome the loss. The last part of the article applies the concept of abnormal and disenfranchised grief to the fate of the Slovenian children who were orphaned during the Second World War or in its aftermath. The consequences of such abnormal grieving in children are demonstrated through analysis and comparison of four documentary films.

Key words: Second World War, loss of parents, grief, disenfranchised grief, grief disorders, victimhood, self-perception, documentary film

Izraz »nedovoljeno žalovanje« (angl. *disenfranchised grief*) je prvi uporabil Kenneth Doka (1989, 4) in z njim opisal stiske oseb, ki jim družba, okolica ali kultura ne daje pravice do žalovanja ali okrevanja po travmatični izgubi. Doka razločuje tri situacije, v katerih je žalovanje lahko v očeh okolice neupravičeno: kadar se žalujočim ne prizna odnos z umrlim, kadar se jim ne prizna izguba in kadar je žalujoča oseba izključena iz kroga tistih, ki so upravičeni do žalovanja. Tem situacijam je pozneje dodal še dve: kadar sama smrt ni priznana in kadar so prepovedane oblike žalovanja (2002, 10). Doka ugotavlja, da številne oblike nedovoljenega žalovanja zavirajo proces normalnega žalovanja, saj žalujočim zmanjšajo možnosti za sočutno oporo in za izražanje stiske.

Pojem nedovoljenega žalovanja je prvotno meril na primere, v katerih je žalovanje prepovedovala zunanja avtoriteta ali javnost: družba in javnost vojnim veteranom ne dovolita, da bi o vojni povedali kaj drugega kakor herojske zgodbe. Pozneje se je pokazalo, da prepoved žalovanja lahko postane tudi notranja ali pa je v celoti samo notranja: veterani pogosto tudi sami ne želijo o vojni povedati več, kakor pričakuje javnost (Kauffman 2002). Primerov, ko se zunanjemu neodobravanju pridruži tudi notranje, je še več: sorodniki žrtev vojne na poraženi strani, ki zaradi občutka krivde in sramu opustijo žalovanje za svojci, sorodniki ljudi, ki so zagrešili družbeno ali etično nesprejemljiva dejanja, sorodniki ljudi, ki so naredili samomor, posvojeni otroci, ko žalujejo za starši, ki teh otrok niso priznali za svoje, starši, ki so se odrekli svojim otrokom, otroci, ki jih skušajo starši ali skrbniki z zanikanjem zavarovati pred bolečo izgubo (Corr 2002).

1. Nedovoljeno žalovanje vojakov

V svojih prvih raziskavah je Doka preučeval posledice nedovoljenega žalovanja pri veteranih ameriške vojske iz Vietnama in iz Severne Koreje. Ugotovil je, da so skoraj vsi fantje ali možje, ki se vračajo z bojišč, obremenjeni s prizori ali dejanji, v katerih je nekdo nasilno izgubil življenje ali bil hudo poškodovan, zato se ob vrnitvi domov borijo z občutji, za katera čutijo, da jih ne smejo ali ne morejo povedati svojim najbližjim. Še dolga leta po vrnitvi so jih preganjali občutki krivde, nemoči, groze ali besa, ki pa si jih niso priznali ali so jih celo zanikali. Čeprav žalovanje ni bilo izrecno prepovedano, so fantje čutili, da pri nadrejenih in v javnosti ni zaželeno in da niso upravičeni do opore in pomoči.

Nadaljnje raziskovanje je odkrilo, da imata pri ustvarjanju razmer, ki vojakom ob vrnitvi preprečujejo žalovanje, posebno vlogo vojaška propaganda in mitologiziranje vojne (Aloi 2011). Ker propaganda izhaja iz vojnih ciljev in potreb, je razumljivo, da vedno prikazuje popačeno podobo spopadov; pri tem zanika svoje lastne izgube in slavi uspehe, medtem ko poudarja nasprotnikove izgube, njegovo moralno pokvarjenost in nečloveškost. Ker večina vojaštva nehote sledi propagandi, bo v strelskih jarkih hitro doživela razočaranje. »Take vojne si nismo predstavljali,« so sporočali domov slovenski vojaki, ki so v klavnico prve vojne vstopali s prepričanjem, da bo vojne konec v nekaj tednih. Sestavni del vojne propagande

pa je tudi mitologiziranje vojne, ki nima nujno strateških ciljev in je del širšega družbenega dojemanja vojne, vojn in vojnih smrti (Camillo 2006, 22). Mitologiziranje vojne v prvi vrsti pomeni, da ljudje vojno dojemajo kot pravično zmago ali obrambo pred zlom (Maros 2014, 569). V razmerah, ko je vojna končana in ko udeleženi in prizadeti spoznavajo, kakšen nesmisel je bilo pobijanje, hujskanje, sovraštvo, je mitologiziranje vojne zelo dobrodošlo na vseh straneh, saj preprečuje ali blaži soočanje z nepopravljivimi in najmanj pričakovanimi posledicami vojne: nesmiselna in krivična smrt najbližjih, krutost in nepravilnost vojne, izguba ozemlja, ljudi, premoženja ali zdravja, brezbriznost načrtovalcev vojne, izdajstvo domačih ljudi ali politikov. Mitologiziranje vojne večinoma podpirajo sami udeleženci spopadov, pa tudi sorodniki žrtev, ki se bojijo, da bi razkrivanje drugačne resnice o smrti njihovih najbližjih naredilo njihovo izgubo še večjo in žalovanje še težje.

2. Zunanja in ponotranjena prepoved žalovanja

Prav mitologiziranje vojne kaže, da problem vračanja vojakov v normalno življenje ni samo problem zunanjih, javnih pričakovanj ali prepovedi, ampak tudi problem ponotranjenja teh pričakovanj in notranjega doživljanja posameznika. Včasih tisti, ki bi morali žalovati in se soočiti z izgubami, živijo svoje življenje, ne da bi se zavedali, kako so bili prizadeti, kaj jih bremeni in kako bi se spopadli s to težavo, čeprav jim tega nihče ne preprečuje. Včasih pa so okoliščine, ki prizadete odvrčajo od žalovanja, povsem zunanje: prizadeti se zaveda izgube in čuti, da se moral temu posvetiti na običajni način, toda politična ali kaka druga oblast tega ne odobrava ali celo zanika in prepoveduje.

Zunanja prepoved ali neodobravanje žalovanja lahko zadeva tudi sam način žalovanja, na primer izražanje žalosti ali smrti primernih čustev, ali vedenje, ki naj bi se ne ujemalo s pričakovanji večine ali okolice. Prav tako ni nujno, da je neodobravanje izrecno ali ubesedeno, saj je pogosto še bolj učinkovito, če se kaže v obliki namigov, prikritega posmeha ali sramotenja, obrekovanja, moraliziranja in posrednih pritiskov, katerih cilj je, preprečiti žalovanje in izkazovanje sožalja. V takšnih primerih ima seveda zunanja prepoved ali neodobravanje resne posledice za posameznikovo notranje doživljanje, kolikor mu preprečuje, da bi razumel in sprejel svoja občutja in jim sledil (Kauffman 2002). Še posebno to velja za tiste osebe, za otroke, starejše in sozakonce na primer, ki svojega doživljanja ne zmorejo ustrezno prepoznati in samostojno izraziti, ker so čustveno odvisni od drugih ljudi in od okolice, ali pa so zaradi izgube in izpostavljenosti zelo dovzetni za odzivanje soljudi (Oltjenbruns 2001).

Problem zunanjega neodobravanja, še posebno če je podprto z avtoriteto oblasti, vere, znanosti ali kulture, je torej v tem, da poseže v posameznikovo doživljanje prav v trenutku, ko bi človek najbolj potreboval oporo, sočutje in spremljanje, in ga tako prikrajša za uspešno spopadanje z izgubo (Attig 2004, 201). Zlasti pri mlajših otrocih, ki še potrebujejo varno navezanost na starše ali odrasle skrbnike,

lahko izguba osebe navezanosti skupaj z zanikanjem žalovanja in otrokovih čustev povzroči, da potreba po žalovanju začasno povsem izgine in da te osebe šele čez desetletja stopijo na pot iskanja svojih korenin in spominjanja zgodnjih izgub (Pynoos 1992). Zato je najbolj ustrezno, da pri nedovoljenem žalovanju govorimo tako o zunanjih kakor o notranjih ali ponotranjenih dejavnikih, pa tudi o njihovem prepletanju in medsebojnem součinkovanju.

Raziskave o premagovanju travmatičnih izkušenj kažejo, da ima to, kako prizadete osebe vidijo sebe in kako jih vidi in sprejema okolica, pomembno vlogo pri soočanju s travmo in z nadaljnjimi razvojnimi izzivi (Janoff-Bulman 1992, 4). Otrokov pogled nase vedno odseva ponotranjene pretekle izkušnje navezanosti z najbližjimi, pa tudi izkušnje vključenosti v širše socialno okolje. Če so bile te izkušnje pretežno negativne, bo negativno tudi otrokovo dojemanje sebe ali/in drugih. Prav tako bo večja tudi verjetnost, da se bo otrok soočenju z izgubo izogibal in da bodo zunanje prepovedi to izogibanje še okrepile (Silverman in Worden 1993).

3. Posledice nenormalnega žalovanja

Normalno žalovanje predpostavlja, da žalujoči sprejme dejstvo smrti kot dokončno, da se sooči s čustvenimi reakcijami na izgubo, da se prilagodi na potrebne spremembe v svojem življenju, poglobi svoje odnose s soljudmi in poišče oporo, da zgradi nove odnose in se dejavno loti novih pobud, da ohranja povezanost z umrlim, najde smisel ali razlog smrti in da nadaljuje normalni proces odraščanja v poznejših razvojnih fazah (Goodman idr. 2004, 8). Bistvena značilnost normalnega žalovanja je, da žalujoči zmore ohraniti funkcionalnost v svojem aktualnem življenju in se hkrati vračati k čustveni bolečini, ki jo je povzročila izguba. Fleksibilno prehajanje pozornosti od sedanjosti na preteklost in nazaj omogoča postopno integracijo izgube in z njo povezanih čustev v aktualno doživljanje (Stroebe in Schut 1999; Stroebe idr. 2001). Žalujoči mora, na primer, znati poskrbeti za svoje finančno preživetje, za redno prehranjevanje in osebno higieno, znati mora poiskati nove stike v svoji neposredni okolici, poskrbeti mora za prevzete obveznosti in naloge, pri tem pa se ne sme izogibati čustev in spominov, povezanih z izgubo. Nenormalno žalovanje nastopi, kadar se ta proces ne začne ali se pri neki določeni nalogi zaustavi. Takrat govorimo o kroničnem, podaljšanem, zapletenem, travmatičnem ali odloženem žalovanju.

K motenemu poteku žalovanja prispevajo številni dejavniki: umrla oseba in odnos žalujočih do nje, čustvena povezanost oziroma bližina umrle osebe žalujočemu, oblika in potek smrti, starost in spol žalujočega, osebne poteze žalujočega in stil navezanosti, sposobnost žalujočega za soočanje s stresom in sposobnost izražanja čustev, drugi socialni dejavniki in dodatni viri stresa. Če govorimo o otroku, se k temu pridružijo še nerešene razvojne potrebe, zato so težave še bolj skrite in hkrati sežejo globlje, saj otrok ob vsakem večjem razvojnem prehodu, spremembi ali ločitvi trči tudi ob preteklo izgubo. Največkrat pri motenem žalovanju deluje hkrati več negativnih dejavnikov; eden od njih je zagotovo tudi nedovolje-

no žalovanje, še posebno kadar prizadene kako ranljivo populacijo (mlajši otroci, sirote, starejši, matere, invalidi), ki je že poprej slabše opremljena za soočanje z izgubo in s travmatičnimi izkušnjami.

Moteno žalovanje se najprej pokaže tako, da se znaki prizadetosti s časom ne zmanjšajo. Pogostost teh motenj v splošni populaciji niha med 10 % (Kersting idr. 2011) in 20 % (Shear idr. 2011). K razvoju motenj poleg sočasne travme prispevajo tudi predzgodovina izgub, poprejšnja tesnoba in depresivnost, ne-varni stil navezanosti, skrbniška vloga do pokojnega, nasilna oblika smrti in odsotnost opore (Lobb idr. 2010, 680). Znaki motenega žalovanja so: intenzivno ali pretirano pogrešanje, ki ovira vsakodnevno funkcioniranje žalujočega, zmedenost glede nadaljevanja življenja in doživljanja sebe, nezmožnost sprejemanja smrti, izogibanje vsemu, kar spominja na smrt ali izgubo, pretirano ukvarjanje z izgubo in okoliščinami smrti, sumničavost ali nezaupanje do okolice, kronična zagrenjenost ali jeza, čustvena odrevenelost in občutje nesmisla življenja ter nesposobnost za vključevanje v aktivno življenje. Tem znakom se lahko pridružijo tudi simptomi posttravmatske stresne motnje (šok, pretirana vzdraženost, podoživljanje) in depresije (izoliranost, slaba samopodoba, brezvoljnost, nespečnost, izčrpanost). V splošnem lahko rečemo, da motnje žalovanja izpostavijo in poglobijo šibke točke posameznikovega delovanja in čustvovanja. Motnje so tesno povezane z drugimi negativnimi posledicami kronično obremenjenega življenja, kakor so samomorilnost, pre zgodnja smrt, slabše fizično in psihično zdravje, zasvojenost, slabša delovna sposobnost in medosebno funkcioniranje.

4. Motnje žalovanja in posledice izgube pri otrocih

Problem žalovanja je pri otrocih dodatno obremenjen s tem, da otroci navadno izgubijo koga od staršev ali nekoga, na kogar so tesno navezani, in da je bila ta smrt v vojnem in v neposredno povojnem času pri nas praviloma nasilna. V primerjavi s travmiranimi otroki, katerih starši niso umrli, imajo otroci, ki so izgubili vsaj enega od staršev, tako neposredno po dogodkih kakor še leta zatem več znakov podoživljanja in odrevenelosti, višjo stopnjo vznemirjenja in zaskrbljenosti, več depresivnosti in sprememb glede domovanja in tudi večkrat tožijo zaradi fizičnih simptomov (Goenjian idr. 2001, 790). Podobno imajo otroci, ki izgubijo enega od staršev ali kako bližnjo osebo, ki je skrbela zanje, v primerjavi z otroki, ki so izgubili sorojence ali sorodnike, s katerimi niso bili tesno povezani, več simptomov in dolgotrajnejše simptome duševne stiske (Shear idr. 2011). Včasih so podoobe, misli in čustva povezani z izgubo najbližjih, za otroke tako nevzdržni, neobvladljivi in zastrašujoči, da se jim otrok ne samo izogiba, ampak jih izključuje iz zavesti. Otroci, ki so zaradi preteklih izkušenj s skrbniki in zaradi izgube izkusili, da se ne morejo varno opreti in zanesti na odrasle, bodo tudi v svojih nadaljnjih odnosih reagirali v skladu s temi izkušnjami, to pa pomeni, da bodo pogosto soočeni z možnostjo, da se odnosi skrhajo in prekinejo (Bowlby 1969). Njihovo doživljanje odnosov, sebe in bližnjih bo še dolgo po vstopu v odraslost zaznamovano z občutji

negotovosti in nezaupanja, praznine in osamljenosti, z odklanjanjem bližine in z zmanjševanjem pomena odnosov.

Številne raziskave so motnje žalovanja povezale s stilom navezanosti v izvorni družini (Parkes 2006). Lahko si na primer predstavljamo, da bo otrok, ki je odraščal v razmerah, v katerih se je bal ločenosti od staršev in je razvil tesnoben stil navezanosti in slabo zavedanje sebe, tudi na vse poznejše izgube reagiral s povečanim izražanjem stiske, s pretiranim ukvarjanjem z izgubo in s pretirano osebno vpletenostjo. Socialni negativni odziv na žalovanje tega otroka ali mladostnika bo zagotovo poglobil njegovo slabo podobo o sebi in utrdil njegovo vlogo žrtve, medtem ko bi imel pri bolj varno navezanem otroku, ki lahko računa na sočuten in konsistentno naklonjen odziv najbližjih, ta vpliv okolja manjše posledice. Podobno velja za otroke, ki bi ob starših razvili izogibajoči stil navezanosti in bi zato ob izgubi reagirali z zanikanjem stiske in s prikrivanjem bolečine, da bi to lahko povzročilo tipično odloženo žalovanje. Posledice zunanje prepovedi bi bile drugače tudi tu manjše ali pa sploh ne bi bile zaznane.

V nadaljevanju bomo predstavili rezultate analize štirih dokumentarnih filmov o usodi slovenskih otrok v drugi svetovni vojni, iz katerih bomo lahko razbrali, kako so se zunanji dejavniki žalovanja prepletli z notranjimi. Žalovanje otrok, potem ko so izgubili katerega ali oba od staršev, ki so bili na strani protikomunističnih sil, ali zaradi revolucionarnega nasilja, sodi med tipične zglede nedovoljenega žalovanja, saj je oblast poboje vsa leta zanikala, prikrivala in preganjala oblike žalovanja. Toda tudi žalovanje otrok, ki so izgubili katerega od staršev na tako imenovani »pravik« strani, je bilo zaradi mitologiziranja vojne ali zaradi neprepoznavanja in nepriznavanja njenih travmatičnih posledic moteno in v javnosti nezaželeno.

5. Žalovanje, dolgo sedem desetletij

Analiza je zajela štiri filme, ki so nastali po obdobju demokratičnih sprememb v Republiki Sloveniji: *Banditenkinder* režiserke Maje Weiss (2014), *Izza žice* režiserja Dorina Minguttija (2012), *Otroci s Petrička* režiserja Mirana Zupaniča (2007) in *Moč preživetja* režiserja Jožeta Možina (2004). Filmi skozi slikovni material, prek pričevanja in v intervjujih prikazujejo štiri skupine otrok: sirote, ki jih je nemški okupator po usmrtitvi ali izgonu njihovih staršev odpeljal v nemške zavode in družine, otroke, ki so preživeli italijansko internacijo na Rabu in v Gonarsu, sirote, ki jim je komunistična oblast po koncu vojne usmrtila starše in jih nato zaprla v dom na Petričku pri Celju, in otroke domobranskih staršev, ki si prizadevajo odkriti usodo svojih umorjenih staršev in najti njihov grob.

Cilj analize je bil: a) opisati način, kako nekdanji otroci, žrtve vojne in vojne sirote, dojemajo sebe v vlogi žalujočih žrtev, b) kako je njihova usoda prikazana skozi oči režiserjev filmov in skozi oči njihovih sogovornikov v filmih, c) kako se v dojemanju žrtev prepletajo zunanji in notranji dejavniki, ki so onemogočali in morda še onemogočajo žalovanje, okrevanje in polno življenje v sedanjosti. Do-

mnevali smo, da se bodo pokazale razlike med skupinami, saj so bili nekateri otroci privilegirane in družbeno priznane žrtve, medtem ko so bili drugi otroci zaradi usode svojih staršev deležni izpostavljanja, šikaniranja in diskriminacije. Prav tako smo domnevali, da bodo te razlike odsevale tudi v načinu, kako so žrtve prikazane v filmih, kolikor je njihova optika samo izraz tega, kako te žrtve dojema in sprejema širše okolje.

Analizo vsebine filmov sta izvedla dva raziskovalca ob večkratnem ogledovanju filmov, ob izpisovanju citatov in ob beleženju čustvenega razpoloženja. Raziskovalca sta najprej izpisala izjave, ki zadevajo preteklo in sedanje doživljanje oseb, prikazanih v filmih, nato izjave, ki kažejo na njihovo dožemanje sebe in okolice, in izjave njihovih sogovornikov. V naslednjem koraku analize sta najpogostejše izjave ovrednotila na podlagi stilov navezanosti, dožemanja sebe in drugih, ki je značilno za posamezni stil, in izraženih ali impliciranih čustev, pri katerih sta različne rezultate uskladila s konsenzom. Prikaz rezultatov analize je razdeljen na tri sklope: v prvem navajamo citate osrednjih protagonistov filmov, ki kažejo na to, kako izražajo svoje dožemanje sebe kot žrtev ali sirot in kako opisujejo posledice izgub v otroštvu; v drugem sledi opis njihovega dožemanja sebe in tega, kako je njihova usoda prikazana v filmu; v tretjem je prikazan opis njihovega žalovanja in morebitnega okrevanja po izgubi.

5.1 Banditenkinder

»Ne morem vam povedati, kako hudo je bilo!«; »Jaz imam še danes tisti krik v sebi!«; »Jaz sem ukradeni otrok!«; »Ni treba na račun naših žrtev plošče zidat'!«

Dožemanje sebe: osebe v filmu izražajo jasno zavest o tem, da so bili okupatorjeve nedolžne žrtve, upravičene do žalovanja, do javnega priznanja in do enakega denarnega nadomestila, ki pripada partizanskim sirotam. Njihovi starši so se borili za domovino. Toda usoda teh otrok v rajhu ni bila enaka, saj so bili nekateri posvojeni v nemške družine, v katerih so bili deležni sočutja in naklonjenosti. Drugi se nikoli niso vrnili v domovino svojih staršev. Socialistična Jugoslavija jim ni hotela priznati statusa vojnih sirot, to pa jih je razočaralo in jezilo. Zaradi dobrega znanja nemščine so jih po vrnitvi obravnavali z nezaupanjem. Sami sebe predstavljajo kot skupino (organizirana kot društvo) in tako so prikazani tudi v filmu; to najbrž nakazuje, da jim ta status zagotavlja več socialne varnosti in opore. Čustveno vzdušje filma: jeza in upravičenost.

Žalovanje in motnje žalovanja: skupina v filmu obiskuje kraje v Nemčiji, kjer so bili nastanjeni med vojno. Večkrat jezni povedo, da niso odpustili svojim preganjalcem. Čutijo potrebo, da o svoji usodi poučijo nemške sogovornike. Le redko omenijo ljudi, ki so jim bili v oporo in kako so preživeli odrasli del svojega življenja.

5.2 Izza žice

»Že vse življenje nosim v sebi glasove, kako so umirali tisti dojenčki!«; »Nikoli pa nisem nikomur povedala, da sem bila v taborišču, ker sem mislila, da bom manjvredna, če to povem!«; »Navzven živim veselo, igram ...«; »Več čas moram nekaj

delati z rokami, da se zamotim ...«; »Po 68 letih imam še vedno tiste slike pred očmi ...«; »V internatu sem se ponoči zbuja in kričal ...«; »V sebi sem depresiven, nemiren in žalosten, toda lahko bi bil najsrečnejši človek na svetu, pa nisem; kadar čakam na svojega vnuka, da pride iz šole, mi ta pravi, ko me vidi: Nono, spet si žalosten!«; »Vsako normalno življenje gre skozi dve vojni ...«.

Dojemanje sebe: osebe se dojemajo kot žrtve italijanske okupacije in terorja. Pripovedi nekdanjih otrok so žive in podrobne; to lahko pripišemo dejstvu, da je ta skupina otrok tudi najstarejša med vsemi tremi. Spominjajo se, da jih je bilo pred vrstniki sram tega, da so bili v taborišču, čeprav jim je bila oblast naklonjena in so jim sosede in lokalni prebivalci s slovenske in s hrvaške strani meje pogosto pomagali. Glavni pripovedovalec v filmu pripoveduje o svoji izkušnji taborišča šolskim otrokom. Čustveno vzdušje filma: tesnoba, žalost in osamljenost.

Žalovanje in motnje žalovanja: glavni pripovedovalec omenja značilne simptome posttravmatske motnje, depresije in delno motnje žalovanja. Drugi opisujejo, kako jih je izguba staršev zaznamovala in kako so se znašli v poznejšem življenju. Hkrati jih skrbi, da bi njihovi otroci zaradi tega ne trpeli posledic.

5.3 Otroci s Petrička

»Po šestdesetih letih še vedno sanjam partizana, ki gre name z baseball palico in me hoče ubiti ...«; »To so travme, ki se ne bodo nikoli pozdravile ...«; »Celo življenje sem se moral boriti, vsak problem sem moral rešiti sam, končati šolo, si ustvariti družino, zgraditi dom ...«; »Odraščal sem z občutkom, da me nihče nima rad ...«; »Moj brat in sestra nista znala racionalno dojeti tega našega problema in sta oba končala v alkoholu, imela sta šibek značaj in premalo samozavesti ...«; »Jaz sem izgubljeni otrok, čutim, da nisem popoln, da nekaj manjka, a ne vem, kaj, in da tudi svojim otrokom ne morem dati prave ljubezni, ker je v meni velika praznina ...«

Dojemanje sebe: osebe ne povedo, da se imajo za žrtve. Nikoli niso slišale nikogar govoriti o tem, da so otroci ali »ubogi otroci« ali celo »sirote«. Sprva so bili obravnavani kot odrasli nasprotniki režima. Njihove pripovedi so bolj travmatične kakor v prvih dveh filmih: v tem filmu spoznamo, da so bili po krivici in po nepotrebnem deležni krutega obravnavanja po koncu vojne in da je režim skrival njihovo usodo pred javnostjo. O sebi včasih govorijo tako, kakor da bi bili še vedno otroci. Ne izražajo jeze in ne kažejo zanimanja za politične vidike svoje usode. Žalovanje jim ni bilo dovoljeno, v šoli so bili tarče zasmehovanja in poniževanja kot »narodni izdajalci« in »fašistični kolaboranti«. Čustveno vzdušje filma: žalost, sočutje.

Žalovanje in motnje žalovanja: nedovoljeno in pri odraslih tudi neprepoznano žalovanje in zanikanje trpljenja je najverjetneje prispevalo k temu, da so šele pred nekaj leti začeli izražati svojo stisko in govoriti o povojnih dogodkih. Zase pravijo, da jih je izguba staršev trajno in nepopravljivo prizadela. V filmu je prikazana medosebna opora dveh glavnih pripovedovalcev.

5.4 Moč preživetja

»Moje otroštvo je minilo kot brez mene same, kot ga skoraj ne bi bilo, kot bi mi spolzelo skozi prste ...«; »Ob praznikih, za veliko noč in božič, ko se zbere družina in bi bili vsi veseli, smo pri nas večinoma jokali, moja stara mama je jokala za svojo hčerko, našo mamo, in mi otroci smo tudi jokali ...«; »Jaz nisem crkljala svojih otrok, ker tudi sama nisem bila pocrkšana, imela sem jih rada, ampak nisem vedela, kako naj jim pokažem, da jih imam rada!«; »Moja teta je bila dobra z mano, toda ves čas sem imela občutek, da sem nekakšen nebodigatreba, spraševala sem se: Zakaj sem še na svetu, če pa so mi najdražje vzeli? Imeli so nas za norca. Potem pa so pošiljali pisma iz Avstrije, da bi mi mislili, da so od očeta in da je še živ.«

Dojemanje sebe: Podobno kakor prejšnja skupina so tudi ti otroci morali do spremembe oblasti skrivati svojo žalost in jezo in molčati. V otroštvu in med odraščanjem so bili deležni poniževanja, groženj in uradnega zanikanja nasilne smrti svojih staršev. Zdaj izražajo jezo, ker še vedno ne dobijo dovolj javnega priznanja za svoje žalovanje in trpljenje in še vedno iščejo podrobnosti o smrti staršev in o njihovem grobu. Doživljajo se kot žrtve pretekle in sedanje oblasti. Vodilna tema filma so krivice in zločini, ki jih je zakrivila med vojno in po njej partizanska oblast in ki jih še vedno jezijo in bolijo. Osebe opisujejo tragične okoliščine, v katerih so bili ubiti njihovi starši. Čutijo potrebo, da povedo svojo resnico javnosti in da dobijo družbeno priznanje (in odškodnino) kot žrtve vojne. Čustveno vzdušje filma: jeza, žalost in sočutje.

Žalovanje in motnje žalovanja: osebe se še vedno borijo za pravico, da povedo svojo zgodbo in spoznajo okoliščine smrti svojih staršev; nekateri med njimi so dosegli sodno razveljavitev krivičnih obsodb, na podlagi katerih so bili starši ustreljeni; o tem govorijo z zagrenjenostjo in poudarjajo, da so bili trajno prikrajšani za normalno življenje. Film prikazuje tudi poskus soočenja s storilci.

6. Interpretacija

Analiza filmov kaže, da so izgube staršev v vojni in po njej globoko prizadele takrat odraščajoče otroke, ki so po svojih lastnih besedah ostali zaznamovani z izgubo vse življenje. Na potek in motnje žalovanja so vplivali dejavniki, ki jih omenja že strokovna literatura: čustvena bližina svojcev (teta, stara mama, starejša sestra in brat) in drugih naklonjenih odraslih (posvojiteljska družina, učiteljica), odsotnost takšnih oseb, možnost izražanja stiske (jok ob praznikih, jok na skrivnem), javno priznanje njihove izgube oziroma javna prepoved žalovanja in poniževanje, ponotranjena podoba o sebi (sram pred vrstniki in v javnosti), travmatične okoliščine smrti staršev, odraslo življenje v svojih lastnih družinah in odraščanje njihovih otrok (Parkes 2006).

Primerjava med filmi oziroma skupinami otrok je pokazala, da nedovoljeno žalovanje ni prizadelo samo otrok na protikomunistični strani, ampak je nanje učinkovalo hkrati z drugimi, za otroka pomembnejšimi dejavniki: odsotnost ali navzoč-

nost naklonjenih odraslih skrbnikov, starost ob izgubi, vrstniški pritisk, dojemanje sebe kot ne vrednega. Osebe v filmih izražajo dojemanje sebe, v katerem prevladuje prizadetost in krivica, to pa nakazujejo tudi čustvena vzdušja, jeza, žalost in sočutje. V svojih lastnih očeh in v očeh ustvarjalcev filmov se osebe predstavljajo kot trajne žrtve. Tako na primer ni poudarka na tem, kako so se soočili s težavami in kako so našli smisel in motivacijo za nadaljnje življenje. Rezultati analize potrjujejo prepletanje in součinkovanje zunanjih dejavnikov (odsotnost staršev in naklonjenih odraslih v odraščanju, odsotnost javnega priznanja, zanikanje pravice do žalovanja) in notranjih dejavnikov motenega žalovanja (slaba samopodoba, tesnobne motnje, izogibanje bolečini, občutek trajne prizadetosti in nemoči, kronična jeza, osamljenost, alkoholizem, občutek praznine in nesmisla). Ker je bila naša analiza retrospektivna in se je opirala zgolj na izjave v filmih, ni bilo mogoče ugotoviti in nadalje raziskati, kakšna je bila vloga posameznih dejavnikov in kako so se prepletali med seboj (npr. zakaj so si nekateri otroci ustvarili družine, njihovi sorojenci pa so postali alkoholni odvisniki).

7. Sklep

K širšim družbenim razmeram, ki so v 20. stoletju onemogočale ljudem in družinam učinkovito soočanje s smrtjo njihovih najbližjih, zagotovo sodi tudi dejstvo, da se je v zgolj dveh generacijah nakopičila dotlej nezaslišana obremenjenost s krutimi in nesmiselnimi izgubami in smrtmi. Ljudje so se znašli pred nemogočo nalogo, da se v svojem zasebnem življenju poglobijo v travmatično jedro teh izgub in sami poiščejo pot do upanja in smisla življenja (Jalland 2005, 42). Šele v zadnjih desetletjih spoznavamo in preučujemo globino in dolgotrajnost prizadetosti, ki so jo utrpele generacije otrok in odraslih v drugi vojni. Ob tem ugotavljamo, da jim družba ni zmoгла ustrezno pomagati, ker ni prepoznala niti čustveno sprejela travmiranosti teh oseb, še posebno ne otrok in sirot, kakor je potrdila tudi naša analiza. Pri nas so bili otroci, žrtev medvojnega in povojnega revolucionarnega nasilja, izpostavljeni tudi neusmiljeni prepovedi žalovanja, ki je žalujočim otrokom najbolj škodovala s tem, da je prikrivala in zaničevala smrt staršev, to pa je pri njih povzročalo dolgotrajno negotovost in odloženo soočenje z dejstvom smrti. Poleg tega je bila posledica tega tudi to, da žalujoči praviloma niso iskali medosebne opore in si niso mogli pomagati z javnimi oblikami žalovanja in pomoči.

Reference

- Aloi, Janice A.** 2011. A Theoretical Study of the Hidden Wounds of War: Disenfranchised Grief and the Impact on Nursing Practice. ISRN Nursing. 18. 4. <http://www.hindawi.com/journals/isrn/2011/954081/cta/> (pridobljeno 10. maja 2015).
- Attig, Thomas.** 2004. Disenfranchised grief revisited: discounting hope and love. *Omega* 49, št. 3:197–215.
- Bowlby, John.** 1969. *Attachment and loss*. Zv. 1. *Attachment*. London: Hogarth Press.
- Camillo, C. Bica.** 2006. The mythologizing of war from Vietnam to Iraq. *The Humanist* 66, št. 2:20–24.
- Corr, Charles.** 2002. Rethinking the concept of disenfranchised grief. V: Kenneth Doka, ur. *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice*, 39–60. Champaign, IL: Research Press.
- Doka, Kenneth J., ur.** 1989. *Disenfranchised Grief: Recognising hidden sorrow*. Lexington, MA: Lexington Books.
- — —. 2002. *Disenfranchised Grief: New directions, challenges, and strategies for practice*. Champaign, IL: Research Press.
- Goenjian, Armen K., Luis Molina, Alan M. Steinberg, Lynn A. Fairbanks, Maria Luisa Alvarez, Haig A. Goenjian in Robert S. Pynoos.** 2001. Posttraumatic stress and depressive reactions among Nicaraguan adolescents after hurricane Mitch. *American Journal of Psychiatry* 158:788–794.
- Goodman, Robin F., Judith Cohen, Carrie Epstein, Matthew Kliethermes, Christopher Layne, Robert Macy in Dottie Ward-Wimmer.** 2004. *Childhood traumatic grief education materials*. Childhood Traumatic Grief Task Force Education Materials Subcommittee, National Childhood Traumatic Stress Network. Los Angeles: United States Department of Health and Human Services.
- Hadler, Susan Johnson, Ann Bennett Mix in Calvin Christman.** 1998. *Lost in the victory: Reflections of American war orphans in World War II*. Denton: University of North Texas Press.
- Jalland, Pat.** 2005. A private and secular grief: Katharine Susannah Prichard confronts death and bereavement. *History Australia* 2, št. 2:42/1–42/15.
- Janoff-Bulman, Ronnie.** 1992. *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma*. New York: Free Press.
- Kauffman, Jeffrey.** 2002. The psychology of disenfranchised grief: Liberation, shame, and self-disenfranchisement. V: Kenneth Doka, ur. *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice*, 61–77. Champaign, IL: Research Press.
- Kersting, Anette, Elmar Brähler, Heide Glaesmer in Birgit Wagner.** 2011. Prevalence of complicated grief in a representative population-based sample. *Journal of Affective Disorders* 131:339–343.
- Lobb, Elisabeth A., Linda K. Kristjanson, Samar M. Aoun, Leanne Monterosso, Georgia K. B. Halkett in Anna Davies.** 2010. Predictors of complicated grief: a systematic review of empirical studies. *Death Studies* 34:673–698.
- Maros, Zorica.** 2014. Vpliv kolektivnega spomina na nasilje: spomin kot popravljanje preteklosti. *Bogoslovni vestnik* 74, št. 4:565–574.
- Oltjenbruns, Kevin A.** 2001. Developmental context of childhood grief and regrief phenomena. V: Margaret Stroebe, Robert Hansson, Wolfgang Stroebe in Henk Schut, ur. *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care*, 169–197. Washington, DC: American Psychological Association.
- Parkes, Collin Murray.** 2006. *Love and Loss: The Roots of Grief and its Complications*. Hove: Routledge.
- Pynoos, Robert.** 1992. Grief and trauma in children and adolescents. *Bereavement Care* 11, št. 1:2–10.
- Shear, M. Katharine, Katie A. McLaughlin, Angela Ghesquiere, Michael J. Gruber, Nancy A. Sampson in Ronald C. Kessler.** 2011. Complicated grief associated with Hurricane Katrina. *Depression and Anxiety* 28:648–657.
- Silverman, Phyllis R., in William J. Worden.** 1993. Children's reactions to the death of a parent. V: Margaret Stroebe, William Stroebe in Robert Hansson, ur. *Handbook of bereavement theory, research, and interventions*, 300–316. New York: Cambridge University Press.
- Stroebe, Margaret S., in Henk Schut.** 1999. The Dual Process Model of coping with bereavement: rationale and description. *Death Studies* 23:197–224.
- Stroebe, Margaret S., Robert O. Hansson, Wolfgang Stroebe in Henk Schut.** 2001. *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care*. Washington, DC: American Psychological Association.